

СТАНОВИЩЕ

за дисертационния труд за придобиване на научна и образователна степен „доктор“

на ХРИСТО АНАСТАСОВ БЕРОВ

на тема ”БАЛКАНСКАТА ДЪРЖАВА И БАЛКАНСКИЯТ ИНДУСТРИАЛЕЦ:

СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКИ ПРОФИЛИ НА МОДЕРНИЗАЦИЯТА И

ИНДУСТРИАЛИЗАЦИЯТА ПО ПРИМЕРА НА СЪРБИЯ И БЪЛГАРИЯ (1878-1912)”

към Катедра „История на Византия и балканските народи”, Исторически факултет

на СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”

Темата на дисертационния труд на Хр. Беров е дисертателна и неразработена в този хронологически и проблемен обхват в българската историография. Структурата, състояща се от увод, три глави, заключение и приложения във вид на таблици, е логична и позволява на дисертанта убедително да изложи тезите си. Библиографията е оформена според утвърдените стандарти и свидетелства за отличната информираност на автора за състоянието на историографията на български и чужди езици. Хр. Беров доказва с изследването си задълбочено познаване на изследванията по темата, на наличните публикувани и непубликувани извори, както и на общотeorетичните тези за модернизацията, индустриализацията и предприемачеството.

Проблематизирайки на първо място ролята на държавата, набедена в повечето изследвания като основен двигател на индустриализацията в Сърбия и България до Първата световна война, Хр. Беров убедително очертава многофакторната обусловеност на процеса. Умерените резултати от него той основателно разглежда в контекста на бавната урбанизация на българското общество през 1878-1910 г. с постоянен дял на градското население от кръгло 20%, както и по-важното за индустриалното развитие слабо „огражданяване” на градските жители. Импулсите за индустриализацията от градския живот в Сърбия с 10% градско население са още по-анемични. Преселването на селско население в градовете при запазване на традиционни форми на селския бит, характерно за всички балкански страни и окачествявано от някои автори като рурбанизация, е една от съществените пречки пред индустриализацията. Скъпото потребление, описвано от съвременниците, и отсъствието на средна класа прави пазара недостатъчно ефективен стимул за индустриалното развитие. Към това се добавя ниската стоковост на селскостопанското производство, което е ориентирано предимно към самозадоволяване и само отчасти към пазара. Дисертантът уместно изтъква тази индиферентност към участие в пазарните отношения на по-голямата част от обществото като задържаща индустриализацията на Сърбия и България, което е валидно и за останалите балкански страни.

Наред с необходимостта от сравнително изследване на две балкански икономики с различни условия за развитие с оглед на съседните пазари, но с много сходен стопански и

социален профил, избраната тема дава на автора още едно предимство. Това е възможността да установи наличието на едно стопанско пространство, което условно може да се определи като общобалканско, в което се установяват производствени и търговски контакти, движат се европейски и местни експерти, споделя се технологичен опит. Ключовата за модернизацията фигура на индустриалния предприемач Хр. Беров разглежда в контекста на теориите за индустриализацията, които умело систематизира в първа глава.

Съществено значение за индустриализацията имат свободните капитали. Дисертантът неколккратно анализира недостатъчната им наличност и в Сърбия, и в България, свързвайки това обстоятелство с активната роля на чужденците в началото на индустриализацията. Последните притежават в преобладаващата си част не само технологични познания, но и несравнимо по-добри финансови възможности или достъп до целево финансиране. Хр. Беров умело съчетава впечатляващ масив статистически данни, представен в изложението и отделно организиран в таблици, с индивидуализиран разказ за известни личности на предприемачи, които стоят зад тях. Принос на автора е заключението за значителен дял на местните предприемачи, често пренебрегвани от изследователите за сметка на чужденците, както и открояването на две вълни от предприятия, респективно индустриалци в Сърбия и България до Балканските войни. Представителите на тези два типа предприемачи Хр. Беров различава по образование, практически опит, възраст и благосъстояние. Тези характеристики, както и обичайната семейна обвързаност и целенасочено професионално обучение на втората вълна индустриалци, са сходни за двете балкански страни.

В дисертационния труд е използван критично обилен статистически изворов материал, което позволява на дисертанта да постави под въпрос „традиционно оптимистичния наратив“ за стопанското развитие на България в началото на ХХ в. Логична е неговата позиция по отношение на оценката на индустриалното развитие на България в периода 1878-1912 между двете крайни тези за „еволуция без развитие“ и „българско икономическо чудо“. Тя свидетелства за критично отношение към изследванията по темата и за самостоятелно научно дирене, които са предпоставка за придобиване на научната и образователна степен „доктор“.

Предвид на публикуването на изследването бих направила някои препоръки.

Хр. Беров се разграничава от онези сръбски историци, които определят като основан проблем за развитието на сръбската индустрия „състоянието на фактическа зависимост от австро-унгарските пазари и стоки“, както и от тезата на М. Паларе за неуспешното като цяло икономическо развитие на балканските национални държави след 1878 г. (с. 97). По отношение на тезата за неизгодните икономически отношения на Сърбия с Австро-Унгария и особено за търговския договор между тях от 1881 г. и на митническата война между тях през 1906-1911 г. би било полезно изключително сериозното и балансирано изследване на Д. Джорджевич (Д. Ђорђевић, Царински рат

Аустро-Угарске и Србије, 1906-1911. Београд 1962), което дисертантът не е използвал. В него Д. Джорджевич разглежда както отрицателните, така и положителните страни на двустранната им търговия, както и отражението ѝ върху индустриализацията на Сърбия. Влиянието на митническата война между Сърбия и Хабсбургската монархия през 1906-1911 г. е нееднозначно. От една страна, тя допълнително изостря напрегнатите политически отношения между двете страни, но отказът за допускане на внос на живи животни в Австро-Унгария в количествата от предходните години стимулира създаването на индустриални предприятия за преработка на месо и животински продукти в Сърбия, т.е. принудително стимулира индустриализацията ѝ.

Хр. Беров оспорва тезата на М.-Ж. Чалич за липса на предприемачески слой с капитал и склонност към новости в Сърбия, посочвайки, че в страната съществуват 20 до 40 успешно развиващи се предприятия в края на разглеждания период (с. 79). Струва ми се, че този брой свидетелства по-скоро за ядро или група, отколкото за слой, при това става дума за края на изследвания период. Разбира се, определянето им в случая зависи от съдържанието, което авторът влага в понятието, което следва да уточни.

Авторът задава уместния въпрос: Защо успешните примери на индустриално предприемачество (в Сърбия и на Балканите изобщо) остават изолирани явления? За разлика от М. Паларе той търси отговора в множество фактори извън доминирането на политическото над икономическия прагматизъм и корупционната среда. В заключението авторът обобщава, че „вглеждането в личните истории на фабрики и предприемачи в Сърбия и България показва множество положителни примери. Големият въпрос, който остава неразрешен, е защо те са маргинализирани и не се превръщат в доминираща тенденция” (с. 207). Едва ли може да се определят като маргинализирани хора със значително състояние и влияние, в случая на Сърбия и с пряко участие в управлението на страната. Би било по-уместно, както прави първоначално Хр. Беров, да се говори за изолирани или недостатъчно многобройни като явление фабрики и предприемачи, за да могат да произведат критичната маса, която би направила устойчива тенденцията към индустриализация и респективно би модернизирала решително обществата в Сърбия и България. Много уместна е обаче констатацията му за липса на време, в което наченалите процеси да се развият.

Бих препоръчала и допълнително прецизиране на някои тези. На с. 44 авторът определя държавното поощряване на индустрията като резултат от победата на търговското лоби в Сърбия. Това е вярно, но следва да се добавят и силните настроения към икономически национализъм в страната, основаващ се идеологически на идеята за намаляване на зависимостта от външен внос.

Гледната точка на анализаторите на стопанската история на България за засилване на „стерилизацията” на средата за нейното развитие с ограничителните разпоредби на някои от законите за насърчаване на местната индустрия, което може да се отнесе и за Сърбия, се нуждае от по-широко контекстуализиране. Лишаването на новопоявилите се

фабрики за „брашно, спирт и бира, като и ония за тъкане на вълнени платове“ от възможност да ползват специални облаги, както и отпадането на някои общи облаги (с. 150), има за цел да пренасочи активността от развитите и в някаква степен „пренаситени“ вече вече отрасли към такива, които все още не са „наситени“. От друга страна следва да се отбележи, че покровителството на родната индустрия е явление, специфично за повечето страни в Югоизточна Европа в края на XIX и началото на XX в. В този смисъл възприемането на такава политика в България може в някаква степен да се окачестви като усилие на правителствата да бъдат в крак с модата. Убедително е твърдението на Хр. Беров, че за успеха ѝ в крайна сметка освен делът на активното население, ангажирано в индустрията, делът на индустриална продукция от БВП и производството на глава от населението свидетелства промененото съотношение в потреблението на вносни и местни промишлени стоки. От 87%:13% през 1896 г. това съотношение става 57%:43% през 1911 г. (с. 151, 198). Броят на индустриалните предприятия като цяло и на насърчаваните в частност уместно е разгледан като по-опосредствен индикатор в това отношение. Не толкова уместно обаче е приемането без коментар на сравнението на индустриалното развитие на България с това във водещите страни в света, които се развиват при съвсем различни исторически, икономически и географски условия (с. 187). Това авторът прави в обобщаването на българското развитие през разглеждания период (с. 200).

Направените препоръки за публикуването на изследването имат за цел по-убедителното формулиране на отделни части от текста и в никакъв случай не поставят под съмнение компетентността на дисертанта.

Качествата на дисертационния труд ми дават всички основания да гласувам положително за присъждане на научната и образователна степен „доктор“ на Хр. Беров.

София, 16.06.2015 г.

Доц. д-р Румяна Прешленова